

Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şah'a Etkisi

Administration in Medieval India: Bayram Khan's Effect on Akbar Shah

Hüsne Hilal ŞAHİN*

Öz

Orta Çağ Hindistan'ı Türklerin Gaznelilerden sonra burada hükümet kurdukları ve devlet teşkilatlarını oturttukları devirlere denk gelmektedir. Bu dönemlerde Babür Şah tarafından temelleri atılan ve Hindistan tarihinde etkili Türk idaresinin başlamasında bir dönüm noktası olan Babürlüler devri kayda değer bir dönemdir. Türk devlet teşkilatı ve kültürünün Hindistan'da temsilcisi olan Babürler idaresi, Babür Şah'ın ardından Hümâyûn ve Ekber Şahlar tarafından idare edilmeye başlanmış ve bölge yönetimleri ile İran siyasi idaresi arasında bir denge unsuru olmuşlardır. Bayram Han ise Türk devlet geleneği doğrultusunda ülke içinde temelden yetişmiş bir devlet adamı olarak Hümâyûn Şah döneminden itibaren etkili konumda bulunmuş ve Ekber Şah hanedanlığında bürokratik gücün zirvesine oturmuştur. Onun bu yükselişi ve ülke politikasına yön veren tutumu 1556 ile 1560 yılları arasında yaşanmış ve Ekber Şah'ın onun gölgesinde kaldığını ileri süren bazı kimselerin faaliyetleri neticesinde Bayram Han, Ekber Şah tarafından görevinden alınmıştır. İşte bu çalışmamız Babürlüler devrinde hem önemli bir devlet adamı hem de çok yönlü bir aydın olan Bayram Han'ın yükselişi ve hanedanlık nezdindeki etkisi ile görevden uzaklaştırılarak itibarsızlaştırılmasını ana hatlarıyla incelemeyi ön görmüştür. Bu bağlamda çalışmada açıklama, karşılaştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babürlüler, Hümâyûn Şah, Ekber Şah, Bayram Han, Hindistan.

Abstract

Medieval India corresponds to eras when Turks formed government here after Ghaznavids and placed their state organizations. During these periods, Baburid period is a considerable period that was founded by Babur Shah and was a milestone in beginning effective Turkish administration in Indian history. Baburid administration, which is representative of Turkish state organization and culture in India, was begun to be administered by Humayun and Akbar Shahs following Babur Shah, and it became an equilibrium element between regional administrations and Persian political administration. Bayram Khan, as a statesman who came up through the ranks within the country in line with Turkish state tradition, taken part in an effective position as from Humayun Shah period and reached the peak of bureaucratic power during Akbar Shah dynasty. His rising and attitude which directed the country policy were experienced the years through 1556 and 1560, and he was suspended from the administration by Akbar Shah in consequence of activities by some persons who claimed that Akbar Shah was in Bayram Khan's shadow. Here our study proposed in broke strokes to examine Bayram Khan's rising and his discredit by suspending from the duty with his effect in the presence of the dynasty, who was both a statesman and an all-rounder man during Baburid state period. In this context, we benefited from methods of explanation and comparison in the study.

Key Words: Baburid State (The Mughal Period), Humayun Shah, Akbar Shah, Bayram Khan, India.

Giriş

Coğrafi konumu itibariyle birçok devletin istilasına uğramış olan Hindistan, kadim Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Babür İmparatorluğu'na ev sahipliği yapmıştır. Bu imparatorluk, Hindistan'daki İslam kültürünün oluşumunda çok önemli bir rol oynamıştır. Dünyanın birçok bölgesine yayılarak oraların mamur edilmesinde önemli katkıları olan Türklerin, Hindistan'da da izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Türklerin Hindistan üzerindeki etkilerinin ve hâkimiyet kurma çabalarının çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir. Buna rağmen bu sürecin Gaznelilerle (963-1186) başladığı kaydedilmekte olup Babür ile başlayan Türk-Hint İmparatorluğu dönemi Hindistan'da gerçekleştirilen bu gelişmelerin bir devamını oluşturmaktadır.

Bâbü Şah tarafından temelleri atılan Bâbürlü Devleti (1526-1858), Hindistan'da hüküm sürmüş önemli bir Türk-İslam devletidir. Asya kıtasında İslami gücün kurulması için bir adım olarak görülen Babürlü Devleti, Hindistan'da kültür ve medeniyetin gelişmesinde büyük bir rol oynayarak son derecede zengin bir tarihi miras bırakmıştır (Roux, 2015, s. 389; Kulke-Rothermund, 2004, s. 158). Hindistan'ın Müslümanlaşmasında önemli katkıları olan devlet,

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hilal.sahin@giresun.edu.tr

Hindistan'da yaşayan farklı etnik ve dinî grupları 300 yılı aşkın bir zaman diliminde adaletle yönetmiştir. Bu zaman diliminde birçok alanda en az hükümdarlar kadar etkili isimlerin söz sahibi olduğu görülmektedir. Babürlüler Döneminde karşımıza fikirleri, icraatları ve entelektüel tutumu ile Bayram Han çıkmaktadır. Bayram Han, Hümâyûn Şah döneminden başlayarak bilhassa stratejik siyasetiyle etkili olmaya başlamış; bu imajı onu Ekber Şah çağında zirveye oturmuştur. Öyle ki o dönemde Bayram Han hükümdarla eşdeğer görülmüştür.

Hümâyûn Şah Dönemi

Hümâyûn Şah, Babürlülerin (1526-1858) ikinci hükümdarıdır. 6 Mart 1508'de Kâbil'de doğmuştur. Babür Şah'ın Mâhım Begüm'den doğan büyük oğludur. Hümâyûn Şah, iyi bir asker, âlim ve şair olarak yetişmiştir. Gençliğinden itibaren, babasının bütün askeri harekâtına katılmıştır. Hindistan Türk imparatorlarının 52.sidir. Hümâyûn Şah geçtikten sonra (1530-1540) büyük güçlüklerle karşılaşmıştır (Şahin, 2014). Ülkedeki karışıklıklar, Şir Şah'a yenilmesi ve kardeşler arasındaki birliğin bozulması karşısında Hümâyûn Şah, İran'a iltica etmek zorunda kalmıştır. Hümayun Şah'ın Hindistan'dan gitmesiyle Babürlüler 15 yıl süre ile Hindistan tahtını ellerinden kaçırmışlardır.

Hümâyûn Şah, Safevi hükümdarı Şah Tahmasp'tan aldığı yardımcı kuvvetlerle tekrar Hindistan'a yönelmiş ve iki yıl içerisinde Kâbil, Kandeher ve Bedahşan'ı geri alarak Hindistan'da hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir (Merçil, 1991, s. 356).

Bayram Han Dönemi

Karakoyunlu Türkmenlerinin Baharlı kabilesinden olan Muhammed Bayram Han, XVI. asrın başlarında Seyfali Ailesinin bir ferdi olarak muhtemelen 1504 yılında Badenşah'ta dünyaya gelmiş; XVI. yüzyılın devlet adamı, komutanı, filozofu ve sadrazamı gibi tanımlamalara münhasır bir şahsiyettir. Şunu belirtmek gerekir ki Bayram Bey'e Han unvanını Şah Tahmasb vermiştir (Ray, 1949). Hümâyûn Şah'ın adamına İran Şah'ının unvanı vermesi de oldukça kayda değer bir olaydır. Bayram Han'ın ataları Timurlular devrinde hükümet emrinde ordu mensubuydu. Bayram Han'ın babası Şıralı Bey Herat'ta kalmış, Sultan Hüseyin Baykara'nın (1471-1506) sarayında da hizmet etmiştir. Bayram Han, çocukken yetim kalmış, daha sonra Belh'e göçmüş ve askerî eğitim almıştır. İran'da Safeviler Devleti'ni kuran Şah İsmail Hatâî (Hatâyî) (1487-1524) yiğit Türkmen gençlerini, bu arada Bayram Han'ı yanına çekmiştir. Bayram Han, Babür Şah (1526-1530), Hümâyûn Şah (1530,-1556) ve Ekber Şahların (1556-1605) hükümdarlığı devrinde eşsiz bir kumandan ve devlet adamı olarak şöhret kazanmıştır (Eraslan, 1993, s.168-176; Bayur, 1937, s. 93).ⁱ Orta Asya, Horasan, Hindistan konusunda oldukça bilgilidir. Farsçayı şiir yazacak derecede iyi bilen Bayram Han, *Divan*'ında Özbek, Türkmen, Kırgız, Karakalpakların ortak dili olan Çağatayca şiirlerin yanında Farsça ve Hint dillerinde şiirlere de yer vermiştir. Bu şiirleriyle Yakın Doğu halkları kültürlerinin iyi ilişkiler çerçevesinde gelişmesinde büyük rol oynamış ve halklar arasında edebî dostluk köprüsü kurmuş bir söz ustası olarak da tanınmıştır. Bayram Han, siyasal kariyerinde başarısızlığa düşse de şairliğiyle büyük bir etki bırakmıştır (Han, 2017, s. 12).

Bayram Han'ın iktidar dönemi Babürlüler için önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bayram Han, Babürlülerin gelecekteki genişlemesinin temellerini atmıştır (Khan, 1965).

16 yaşından itibaren Babür ordusuna hizmet eden Bayram Han, askerlikten sonra *Hân-ı Hânân* (Barâni, 1862, s. 238)ⁱⁱ unvanını alarak zamanın en önemli isimlerinden biri olmuştur (Ray, 1949). Bâbürlüler de *hân-ı hânân* unvanını benimsemiş ancak bu unvanı alan kişilerin devlet içindeki görevleri zaman zaman değişiklik göstermiştir (Rapson, 1937, s. 95). Bâbü Şah, *Vekâyisi*'nde Hindistan'da çok itibar gören emirlere *âzam-ı hümâyun*, *hân-ı cihân*, *hân-ı hânân* gibi unvanlar verildiğini belirtmektedir. Hümâyûn Şah da devlet teşkilâtında Hân-ı Hânânlık unvanını muhafaza etmiş ve oğluna atabey olarak seçtiği Bayram Han'a bu unvanı vermiştir

(Damodar, 1998). Mirza Abdürrahim, Abdurrahman ve Muîn gibi meşhur Bâbürlü devlet adamları da *hân-ı hânân* unvanı ile görev yapmışlardır (Konukçu, 1997, s. 551-522).

Babür Şah'ın hizmetinde bulunduktan sonra Hümâyûn Şah'ın maiyetine giren Bayram Han, emirü'l-ümerâ ve danışman olarak görev yapmıştır (Nazarov, 1997, s. 169-171; Ray, 1992, s. 70). Hümâyûn Şah, kardeşlerine ait yerleri ele geçirmeyi, yeniden Hindistan üzerine yürümeye karar verdiğinde Bayram Han, onun bu niyetini onaylamayarak İran'a gitmesini tavsiye etmiştir. Kaybettiği tahtını geri almak için Safevi Hükümdarı Şah Tahmasb'ın desteğini kazanmak isteyen Hümâyûn Şah, Bayram Han'ın tavsiyesine uymuştur. Hindistan'da Babürlü Devleti'nin yeniden tesisi için Babür-Safevi ittifakının gerekli olduğunu düşünen Bayram Han, geçmişte Babür Şah ve Şah İsmail arasında kurulan ittifaka dayanarak Hümâyûn Şah'ın da burada şansını denemesini istemiştir.

Yılmaz Öztuna da, Hümâyûn Şah'ın Kâbil'de iken Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek İran'ı ortadan kaldırıp paylaşmayı teklif ettiği, yalnız Horasan'ı istediği, Safevi İran'ın geri kalan bütün topraklarının Osmanlı'ya geçmesini kabul ettiğini bildirdiğine işaret etmektedir (2005, s. 862).

Bu hususta Hümâyûn Şah, vaktiyle Babür Şah ile Şah İsmail arasında kurulmuş olan yakın ilişkilerin bu defa da Şii olan Bayram Han, aracılığıyla kurulabileceğini düşünmüştür. Bu cümleden olarak Hümâyûn Şah, elçi olarak Bayram Han'ı, Şah Tahmasb ile buluşmak üzere Gazve'ye göndermiştir. Bayram Han için çok önemli olan bu görüşme ilk etapta başarılı geçmese de Şah Tahmasb üzerinde büyük tesir bırakmıştır. Şah, Bayram Han'ın bilgi, sağduyu ve siyasi görüşünden etkilenmiştir. Bayram Han'ın, Hümâyûn Şah'ın başından geçen zorlukları Şah'a anlatması hükümdarına olan sadakatinin bir göstergesi olarak görülmüş ve Şah Tahmasb gereken desteği göstereceği yönünde ona güvence vermiştir. Ancak bazı şartlar sunan Şah, babası Şah İsmail'in Babür Şah'a uyguladığı politikanın devamı olarak Bayram Han'ın Şii mezhebine girmesini ve kafasını kazıtarak başına da Fars sopbaçınıⁱⁱⁱ giymesini talep etmiş fakat Bayram Han, sadece bir hükümdara hizmet etmekte olduğunu, Şii sopbaçını giymeyi de kendisine sadece o hükümdarın buyurabileceğini kesin şekilde ifade ederek reddetmiştir. Buna öfkelenen Şah Tahmasb ona gözdağı vermek amacıyla daha önce ölüm cezasına çarptırılmış olan birkaç kişiyi gözünün önünde infaz etmiştir. Şah Tahmasb, Hümâyûn Şah'a bir mektup göndererek onu çağırınca kadar beklemesini istemiştir (İslam, 1970, ss. 18-20). Bunun üzerine Şah Tahmasb bir ferman çıkararak Hümâyûn Şah'ın Şii mezhebini kabul etmesinin yanı sıra bazı şartlar sunmuştur. Hümâyûn da bu şartları kabul etmemiş ve ölse de öz mezhebinden (ehlisünnet) dönmeyeceğini Bayram Han'a bildirmiştir (Ray, 1992, ss. 22-24). Bayram Han böyle bir ortamda, Şah'ın ortaya koyduğu şartların kabul edilmesi gerektiği ve başka bir çarenin kalmadığı konusunda Hümâyûn Şah'ı ikna etmiştir. Bu hususla ilgili olarak Gülbenden Begüm, *Hümâyûnnamesi*'nde Tahmasb'ın, Hümâyûn Şah'ın Hindistan'da Şii inancını yayararak güçlendirdiği takdirde ona gerekli desteği vereceğini yazmaktadır (1987, s. 95).

Babürlü Devleti'ni ayakta tutmak için tek çaresinin Safevilerin desteğini almak olduğunu düşünen Hümâyûn Şah'ın, Babür Şah'ın Şah İsmail'in desteğini almak için Şiiliği kabul etme siyasetini, kendisi üzerinden şekillendirmeye çalıştığı; en azından davranışlarını Şiiliğe uygun olarak düzenlemeye başladığı rivayet edilmiştir. Bu hususta Hümâyûn Şah'ın Şiiliğe meyiletmesinde en yakın adamı aynı zamanda akıl hocası olan Bayram Han'ın etkisinin olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır (Oruç ve Dağlar, 2016, ss. 665-670). Bu anlaşma Bayram Han'ın diplomatik zaferi olarak görülmüştür. Verdiği karardan ilk etapta pişman olmaya başlayan Hümâyûn Şah'ın, Bayram Han'ın gerçekleştirdiği hizmetlerden son derece memnun kalmıştır. Bayram Han ile Hümâyûn Şah'ın İran topraklarındaki yolculuğu tamamlanmış ve Şah Tahmasb, Bayram Han'a sarayda baş vezirlik ayrıca Diyarbekir ve Azerbaycan'ı vermiş ancak o, sadece Sultan'a hizmet edeceğini açıkça belirtmiştir.

Hümâyûn Şah'ın, Bayram Han'ın bilge, güvenilir ve sadık biri olmasından duyduğu memnuniyeti "Ailemizde senin kadar ışık saçan başka bir kimse yoktur" cümlesiyle dile getirmiştir (Qureshi, 1970, s. 45) Devam eden süreçte Bayram Han, en zor günlerinde daima Hümâyûn Şah'ın yanında yer almış ve Hindistan'ın yeniden ele geçirilmesinde onun en büyük destekçisi olmuştur.^{iv} Hümâyûn Şah 1556 yılında ölünce yerine 13 yaşındaki oğlu Ekber Şah geçmiş ve Şah Tahmasb için Kandahar'ı yeniden alma fırsatı doğmuştur.

Ekber Şah Dönemi ve Hindistan

Babürlülerin üçüncü hükümdarı olan Ekber Şah'ın resmî adı Ebu'l Feth Celâleddin Muhammed Ekber Şah'tır. 23 Kasım 1542'de Ömerkot'ta dünyaya gelmiştir. Annesi Hümâyûn Şah'ın ikinci eşi Hamide Banu Begim'dir (Allâmî, 1897, s. 67).

Bilindiği üzere Hindistan Türk tarihinde 1540-1555 yılları, imparatorluğun zayıflamaya başladığı devirdir. Bunun başta gelen sebeplerinden biri, Babürlü Devleti'nin henüz yeni teşekkül etmiş olmasıdır. Babür Şah'ın bazı Afgan hanlarına Hindistan'da yer vermesi, Hümâyûn Şah'ı vasi tayin etmesi ve onun hâkimiyetindeki bölgelerin eşit olarak paylaşılmaması devleti istikrarsız bir duruma getirmiştir. Devletin bu karışık durumu, Hindistan'daki Afganların lideri Şir Şah'ın başarılı olmasının ve sonuç olarak Hümâyûn Şah'ın Hindistan'ı bir süre terk etmesine neden olmuştur. Hümâyûn Şah 1555'te, kaybettiği toprakları yeniden almaya çalışırken Şehzade Ekber Şah da emrindeki kuvvetlerle babasına yardım ediyordu. Aynı yıl Hümâyûn Şah, ele geçirdiği Sirhind Kalesi'ni geri almak için hücumla geçen İskender Sûrî'ye karşı oğlunu göndermiş ve onun emrinde ordu büyük bir zafer kazanmıştı. Afgan nüfuzunun Pencap ve Agra'da kırılmasından sonra Hümâyûn Şah, Bayram Han'ın atabeyliğinde Ekber Şah'ı Pencap valiliğine tayin etti. Ekber Şah burada büyük bir maharetle gönlünü kazandığı halkı yeniden Bâbürlülere bağlamıştır (Konukçu, 1994, s. 542).

Ekber Şah, Hindistan'ı tek bir merkezî idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olmuştur. Ekber Şah zamanında Babürlüler, Hindistan'da en ihtişamlı dönemini yaşamış ve 1556'dan 1605 yılına kadar devam eden fetihlerle çok bölgeli bir imparatorluk kimliği kazanmıştır. Tarihçiler ve bilim adamlarının en çok ilgisini çekmiş hükümdarlardan biri olan Ekber Şah, bir düşünür ve reformist olarak da dikkat çekmiştir (Allâmî, 1897, s. XI). Reformları, sosyal, siyasi ve ekonomik alanlardaki uygulamalarının tümü farklı etnik unsurlardan oluşan halkını hoşnut etmeye yöneliktir. (Konukçu, 2002, s. 751).

Ekber Şah, bu amaçla Hindistan'daki bütün inançlara saygı esasına dayanan bir siyaset izledi. Sadece İslam'ın temsilcisi olmamış, bütün mezhepler ve dinler arasında karşılıklı bir anlayış ve müsamaha duygusunun yerleşmesi için çaba göstermiştir. Farklı görüşleri uzlaştırmak için çeşitli inançların temsilcilerini bir araya getiren düzenli toplantılar yapmıştır (Çağlayan, 2002, s. 158).

Ekber Şah Döneminde Bayram Han

13 yaşında tahta çıkan Ekber Şah babası Hümâyûn Şah öldüğü zaman, babasının tecrübeli bir komutanı ve arkadaşı aynı zamanda kendisinin de atalığı olan Bayram Han ile Pencap'da bir kasaba olan Kalaunur'dadır (Ali, 1968, s. 44). Babası öldüğünde Ekber Şah, Seydi Ali Reis ile görüşmüş onun tavsiyeleriyle tahta geçmeye hazırlanmıştır (Konukçu, 2002, s. 751). Ekber Şah'a büyük destek veren Bayram Han, Delhi'de büyük bir tören düzenletmiş, 14 Şubat 1556'da Ekber Şah'ı tahta çıkararak Delhi Cuma Cami'sinde adına hutbe okutmuştur (Qureshi, 1970, s. 48; Rutherford, 2011, s. 12-14; Smith, 1919, s. 85). Devleti idare edemeyecek kadar küçük yaşta olan Ekber Şah idari işleri *Han Baba* dediği Bayram Han'a bırakmış böylece

devletin idaresi dört yıl boyunca Bayram Han'ın nüfuzunda olmuştur (Haig, 1928, s.62)*. Bu dönemde çocuk yaşta birinin tahta geçmesini fırsat bilen Afgan Adilşah, büyük bir ordu ile harekete geçmiş ve Delhi'yi ele geçirmiş ise de Bayram Han'ın cesur girişimleri sayesinde Afgan tehlikesi bertaraf edilmiştir (Smith, 1916, s. 28).

Bayram Han'ın Ekber Şah Üzerindeki Etkisi

Bayram Han bir nevi Ekber Şah'ın akıl hocası konumunda olup Ekber Şah'ın yetişmesinde büyük role sahiptir. Ekber Şah devlet yönetimini tam anlamıyla güvence altına alana kadar Bayram Han, onun en güçlü destekçisi, koruyucusu ve en donanımlı danışmanı olmuştur. Bayram Han'ın güçlü ve otoriter bir devlet adamı olmasında askerî ve diplomatik becerileri her zaman etkili olmuştur (Khan, 1965, s. 352).

Babürlü Devleti'nde Bayram Han'ın Ekber Şah üzerindeki etkisi 1556-1560 yılları arasında yaşanmış ve onun naiplik dönemine *Bayram Han Dönemi* adı verilmiştir. Bu dönem boyunca Ekber Şah, Bayram Han'ın tavsiyeleri doğrultusunda yönetimini sürdürmüştür (Qureshi, 1967, s. 50). Bayram Han, devletin koruyuculuğu üstlenmiş ve böylece yönetimi güvence altına almıştır. O, Hintlilerce “prens-baba” olarak da tanınmıştır (Garbe, 1909, ss. 161-201).

Bayram Han'ın her sözü, Ekber Şah'ın üzerinde o kadar etkiliydi ki av düşkünü olarak bilinen Şah'ın avını yarıda bırakıp dönmesini dahi sağladığı rivayet edilmektedir. Öyle ki, Ekber Şah, ava gittiği bir gün adamlarının “Hükümdarım, Bayram Han derhâl ordugâha dönmenizi istiyor. Delhi, Hemu kuvvetlerinin saldırısına uğradı...” sözü üzerine döndüğü söylenmektedir (Rutherford, 2011, ss.12-14).

Ekber Şah, devletin başına geçtiği sırada Kabil-Kandehar dağlık bölgesi dışında Pencap'la Delhi bölgesin, iyi durumda olmayıp Hemu (Himu) adındaki vezir *Raca Bikramaditya* unvanını alarak mahalli kuvvetleri etrafında toplamış ve hâkimiyet mücadelesine girmiştir. Hemu Agra'ya ilerleyerek şehre hâkim olmuş daha sonra Delhi üzerine yürümüştür. Delhi Valisi Terdi Beg onunla yaptığı savaşı kaybederek çekilmek zorunda kalmış ve Hemu Delhi'ye hâkim olmuştur.

Bayram Han, Ekber Şah'ın, koruyucusu ve vasisi sıfatıyla Hemu üzerine yürümüş; 5 Kasım 1556 Panipat'taki ikinci savaşta Hemu yaralı olarak yakalanmış ve öldürülmüştür (Smith, 1916, s. 43). Ekber Şah'a danışmadan Hemu'nun ölümüne karar veren Bayram Han'ın bu davranışı, gücünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir (Jamsari, 2017, s. 769).

Öte yandan Delhi'yi Hemu'ya karşı savunmayı başaramayan Vali Tardi Bey'in infaz edilmesi Bayram Han'ın gözden düşmesine neden olmuş ve Tardi Bey'in infazı ülkenin ileri gelenleri tarafından keyfi bulunmuştur. Kendilerinin de Bayram Han'ın iktidarı devam ettiği sürece tehlikede bulduklarını düşünenler, Bayram Han'ın azli konusunda Ekber Şah'ı etkilemeye başlamıştır. Terdi Beg'in öldürülmesi meselesi, Ekber Şah yönetiminin tartışılan noktalarından biri olarak kalmış, kimi yazarlar bu olayı siyasetin bir gereği olarak değerlendirse de birçoğu da bunu kınayarak Bayram Han'ı eleştirmiştir (Smith, 1916, s. 43).

Şunu belirtmek gerekirse Kuzey Hindistan'daki Türk hâkimiyeti yeniden sağlanmış (Biswal, 2016, s. 185-200) ve Ekber Şah, Delhi, Agra, Lahor, ve Caunpur arasında kalan bölgeyi kontrolü altına almıştır. Böylece Kuzey Hindistan'ın askerî ve siyasi can damarı ve önemli tarım ve ticaret merkezi olan bu topraklar Babürlüler Devleti'ne katılmıştır (Allâmî, 1989, s. 227).

* Bazı eserlerde Bayram Han'ın kendisini Ekber Şah'ın babası olarak gördüğü için bu unvanı aldığına yer verilmektedir (Beveridge, 1997, s. 422-423)

Bayram Han'ın Babürlüler Devleti'nin oluşması, gelişmesi, güçlenmesi ve yükselmesinde büyük hizmetleri olmuş; gücü zirveye ulaşmıştır. Bayram Han, siyasi olarak Racputlarla dostane ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Han'ın bu tutumu Racputların Ekber Şah'a yakınlık duymalarını sağlamış ve Raja Bhar Mai sarayı ziyaret etmiş ve Ekber Şah'ın yanında olduklarını beyan etmiştir (Allâmî, 1897, s. 45). Bu olay siyasi açıdan önemlidir. Ekber Şah, tahtta yerini sağlamlaştırdıktan sonra genişleme politikası izlemiş ve Gujarat, Bihar, Bengal, Pencap ve bütün kuzeybatıyı, Deccan'da Ahmednagar, Berar, Burhanpur, Asisgarh vb. yerleri Babürlülerin kontrolüne almıştır. 1567'ye gelindiğinde, Ekber Şah Kuzey Hindistan'ın tartışılmaz hükümdarı konumuna yükselmiştir (Holt, Lambton ve Lewis, 1977, s. 58-62).

Bayram Han'ın Azledilmesi

Ekber Şah, Bayram Han'ın stratejisine her zaman ve her şartta güvenmiş ancak gün geçtikçe onun halk nezdinde duruşunun kendisine gölge düşürmeye başladığını fark etmiştir. Bayram Han'ın Ekber Şah'a olan yakınlığı ve dolayısıyla saraydaki nüfuzu, yönetimde mutlak yetki kullanması ve memurlarını önemli mevkilere getirmesi ülkenin ileri gelenleri tarafından sevilmemesine ve kıskanılmasına yol açmıştır. Öyle ki Bayram Han'ın göreve getirdiklerine Han ve Sultan gibi unvanlar vermeye başlaması gerek Hükümdar gerekse ileri gelenlerce hoş karşılanmamıştır. Öte yandan Bayram Han'ın Şii mezhebinden olması, Hükümdarın, halkın ve ileri gelenlerinin Sünni olması beraberinde birtakım olumsuzlukları da getirmiştir. Sünni çoğunluk Şii birinin bu denli nüfuz sahibi olmasının yanlış olduğu kanaatiyle Ekber Şah'ı etkilemeye başlamıştır. Bayram Han'ın Ekber Şah üzerindeki etkisini eleştiren soylular, bazen hükümdarın otoritesini görmezden gelerek buna karşı olduklarını açıkça beyan etmişlerdir (Khan, 1973, ss. 59-64). Zira o bu aşamada otoriteyi sıkı tutmak için çeşitli idari reformlar yapmış ve neticede Bayram Han'ın görevine son vermenin doğru olacağına kanaat getirmiştir.

Ekber Şah'ın böyle bir karar almasında Bayram Han'ın tamamen kontrolü ele geçirmesi ve bağımsız hareket etmesi önemli bir neden olarak görülmüş; bilhassa saray entrikaları Bayram Han'ın düşüşünde en önemli faktör olmuştur. Bayram Han'ın giderek kendini daha da ön plana çıkarması, her konuda mağrurlanması herkesi rahatsız etmeye başlamış bu durum sarayda kıskançlıkların artmasını da beraberinde getirmiştir.

Yaşanan olumsuz gelişmeler ve saray entrikaları Ekber Şah'ın, Bayram Han'ın sadakatinden şüpheye düşmeye başlamasına neden olmuştur. Hatta Bayram Han'ın kendisini tahttan indirerek Kamran'ın[†] oğlu Abul Kasım'ı tahta geçirmek istediğini sezmesi, Ekber Şah tarafından belki de bardağı taşıran son damla olmuştur. Diğer yandan Bayram Han hakkında olumsuz sözler söyleyerek Ekber Şah'ı Bayram Han'a karşı kıskırttığı söylenen Ekber Şah'ın sütanesi Maham Anaga'nın oğlu Adham ile Şahabuddin'in de, Han'ın gözden düşmesinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Smith, Maham Anaga'nın Bayram Han'ın yerine geçerek iktidarını ilan etmek amacıyla olduğunu ve bu yönde yapılan gizli anlaşmada çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Rashid, 1967, s. 50).

Ekber Şah, Bayram Han'ı görevden uzaklaştırmak için, avlanma bahanesiyle Agra'ya gideceğini söylemiş ancak Delhi'ye giderek oradan bir ferman yollamıştır. Fermanda Bayram Han'ın görevine son verdiği ve istediği yere gitmesini belirtmiştir.

Bayram Han'ın iktidarı 1556 yılından 1560 yılına kadar dört yıl sürmüştür; 1560 yılında Ekber Şah tarafından azledilmiştir. Bayram Han, bir ömür boyu sadakatine leke sürüleceğini ve hain olarak görüleceği endişesiyle kararı reddetse de sonradan Mekke'ye gitmeyi kabul etmiştir (Qureshi, 1970, s. 51; Smith, 1919, s. 45). 31 Aralık 1560'da Mekke'ye giderken Kathyavar bölgesinde bir Afganlı tarafından suikasta uğrayan Bayram Han'ın ölümü Ekber Şah'ı derinden etkilemiş ve en yakınına kaybetmenin verdiği acıyla onu Mekke'ye gönderdiğine pişman

[†] Kamran olarak da bilinen Kamran Mirza, Babür Şah'ın ikinci oğludur.

olmuştur. Annesi Hamide Banu'nun Bayram Han konusunda Ekber Şah'a kızgınlığı ve sözleri annesinin ne kadar haklı olduğunu düşündürmüş ve annesine giderek:

“Anne beni affet. Haklıydın. Bayram Han'ı asla göndermemeliydim. Tanrı beni cezalandırdı.” (Rutherford, 2011, s. 24) demiş. Hamide Banu da Ekber Şah'a “Bayram Han ailemizin bir üyesi gibiydi. Onun ölümü kalbimi acıtıyor. Ama seni cinayetten suçlamıyorum ve kendini suçlamamalısın. Onun etkisinden kurtulmak istedin ama asla ona zarar vermek istemedin, bunu biliyorum. Ekber...” (Rutherford, 2011, s. 24) diye karşılık vermiştir. Ekber Şah, üzerinde Bayram Han'ın tesiri hâlâ devam etmekteydi. Ekber Şah, Bayram Han'ın yokluğunda kaybolmuş ve her yerde adeta onu görüyordu. Vefası, hizmetleri, öğretileri vs. gözleri sanki Ekber Şah'ın üzerindeydi hâlâ. Ekber Şah, kendisine Maham Anaga'nın ve diğerlerinin etkisinde kaldığını; çünkü düşüncelessly, bencilce, aceleyle ve yönetmeyi istediği için kötü düşünmek istediğini itiraf etmiştir (Rutherford, 2011, ss. 23-26).

Bayram Han'ın Kişiliği

Ekber Şah, Bayram Han'ın katiline en ağır cezanın verilmesini emretmiş: “Bunu kim yaptı? Katilini hemen bulun. Onun işkenceyle yavaş yavaş ölmesini ve etinin de köpeklerle atılmasını emrediyorum.” (Corlier, 2011, ss. 152-159) diyerek acısını ve şaşkınlığını dile getirmiştir.

Badayuni, Bayram Han'ı şöyle anlatmaktadır: “Bilgelik, cömertlik, alçak gönüllülük, sadakatle herkesi geride bırakırdı. Hindistan'ın ikinci kez fethi ve imparatorluğun kurulması onun tükenmek bilmeyen gayreti, gücü ve dirayetli politikası sonucu gerçekleşti. Ancak ikiyüzlüler Ekber Şah'ı ona karşı kışkırtılar...” (Rapson, 1937, s. 89)

Bayram Han'ın yiğitliği, cesareti, vakarı, vefalılığı gelecekte de onu daha yüksek derecelere, görevlere çıkarmıştır. Tarihçiler ve âlimler, Türk-Hint tarihine yaptığı hizmetlerine büyük değer vermişlerdir. A. L. Sirivastava, “Hümâyûn, Hindistan'daki imparatorluğun yeniden kurulması, Ekber Şah ise padişahlığının ve tahtının güvenle yaşatılması konusunda Bayram Han'ın önünde borçludurlar. Hindistan Türk İmparatorluğunu Bayram Hansız düşünmek asla mümkün değildir.” sözleriyle Bayram Han'ın önemine vurgu yapmıştır (Nazarov, 1997, s. 169-171).

Bayram Han'ın ölümünden sonra eşi Selime, (Ekber Şah'ın kuzeni) ve 4 yaşındaki oğlu Abdurrahim, Ekber Şah'ın sarayına getirilmiştir. Ekber Şah Selime ile evlenmiş ve Bayram Han'ın oğlunu kendi oğlu gibi yetiştirmiştir (Smith, 1916, ss. 46-47). Abdurrahim daha sonra Han-ı Hânan unvanı alarak önemli görevlere getirilmiştir.

Bayram Han Sonrası (1560-1562)

Bayram Han'ın azledilmesinden sonra Ekber Şah, ilk olarak ileri gelenler içindeki çatışmaya son vermiş; ardından Rajput ve Şehzadelere (Hint Müslümanları) yönetim kademesine kabul etmeye karar vermiştir. Ekber Şah, Rajputlar ve Hint Müslümanlar arasında akrabalık bağlarının kurulması için evlenmelerini sağlamıştır (Allâmî, 1897, s. 46).

Bayram Han'dan sonra yaklaşık 20 yaşında olan Ekber Şah, yönetimde yine de tek söz sahibi değildir. Sütanesi Maham (Mahım) Anaga (Enege) ve oğlu Adham (Edhem) Han ile sütannesinin akrabalarının etkisi altına kalmıştır. Bayram Han'ın düşüşü bile Ekber Şah'ın ilk zamanlarda tek başına Hindistan'ın başı olamaya yetmemiştir (Qureshi, 1970, s. 52; Smith, 1916, s. 50).

Bu dönemde hükümdarların aileleri de yönetimde birinci derecede söz sahibidir. Bu yüzden başta Maham Anaga olmak üzere sütanne, sütbaba ve sütkardeşler her işe karışır durumdadır. Dolayısıyla Ekber Şah'ın hükümdarlığını da fazla önemseyen yoktur. İdareyi yönetenler akrabaları olduğu için o ikinci planda kalmaktadır. Maham Anaga ve akrabalarının

iktidar dönemi (1560-1562) pek çok tarihçi tarafından “kadın devleti veya hükümeti” olarak adlandırılmaktadır (Bayur, 1947, s. 71).

Bu dönemde ülkede bazı karışıklıklar meydana gelmiş (Dodwell, 1934, s. 344- 345; Bayur, 1947, s. 73), 1561 yılının sonunda Ekber Şah'ın sütbabalarından^v olan Şemseddin Eteke^{vi} Han Vekil (Başbakan) olmuştur (Bayur, 1947, s.73; Rapson, 1937, s. 80-160; Merçil, 1991, s. 357).

Maham Anaga'nın ölümüyle “kadınlar hükümeti” dönemi de sana erer. Bu olaylardan fazlasıyla ders çıkaran Ekber Şah (1562) artık kendisinden başka kimseye güvenmemeye karar vererek devlet işlerini tamamen ele almıştır (Merçil, 1991, s. 357). Ekber Şah devlet işlerini yürütürken başkalarına danışmış ancak her zaman son kararı kendisi vermiş, hiç kimse onun üzerinde nüfuza sahip olamamıştır. Ebu-l Fadl'a göre Ekber Şah dönemine kadar geçen sürede devlet işleri ihmal edilmiş, büyükler zengin olmakla uğraşmıştır (Allâmî, 1897, s. 178). Yusuf Hikmet Bayur bu dönemle ilgili olarak Ekber Şah'ın gelecekteki siyasetinin ana hatlarını belirlediğini ifade etmektedir (Bayur, 1947, s. 73).

Sonuç

Orta Çağ Hindistan'ı Türk idaresinin zirveye çıktığı devir olan Babürlüler devrinde, çok yönlü kişiliklerin yetiştiği ve devlet hizmetinde yer aldığı bir devirler manzumesi gibidir. Kadim Türk devlet teşkilatı ve kültürünün bölgenin zengin tarihsel mirasıyla ve İran esintileri ile kaynaşması neticesinde ortaya çıkan zengin sosyal ve kültürel hayat yer yer yönetim anlayışına ayrıca da çok yönlü devlet adamlarının yetişmesine katkı sağlamıştır.

Babür Şah'ın ardından bölgede etkinliğini arttıran söz konusu Türk Devleti, Hümâyûn Şah ve ardından Ekber Şah devrinde hâkimiyetini sürdürmeye devam etmiştir. Hanedanlık içerisinde etkin devlet adamlarının da varlığına binaen bu dönemlerde Hümâyûn Şah devrinde yetişen ve Ekber Şah zamanında bürokratik yönetimin zirvesine ulaşan Bayram Han devrin etkili bir figürüdür.

Araştırmamızda ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız Bayram Han, devrin sosyal, siyasi ve entelektüel bir figürü olarak ortaya çıkmış; bilhassa Hümâyûn Şah ve Ekber Şah devirlerinde yaklaşımlarıyla etkili olmuştur. Bilhassa Ekber Şah devrinin konjonktörel iç ve dış politikalarında etkin bir şahsiyet ve devlet adamı konumunda bulunan Bayram Han, İran yönetimi üzerinde olduğu gibi Hindistan'da etkili olmuştur. Bayram Han'ın çok yönlü kişiliği yanında güçlü siyasi bir rol model oluşunun en belirgin göstergelerinden biri Sünnî İslam'ın etkin olduğu Babürlüler Hanedanlığı'nda Şii inanca sahip olmasına mukabil bürokratik yapının en zirvesine çıkmış olmasıydı.

Hanedanlık içinde dört yıl süren etkin hükümet anlayışı sonrasında Bayram Han aslında bir komploya kurban gitmiş ve esasen onu yönetimden uzaklaştıran Ekber Şah da bir oyuna geldiğini sonradan anlayarak Bayram Han'ın yokluğunu daima hissetmiştir. Bayram Han'ın varlığı Babürlü hanedanlığına kayda değer bir tecrübe kazandırmış, bu tecrübeden hareketle devlet birçok alanda gelişme göstermiş; bilhassa Ekber Şah'ın başkalarının etkisinde kalmadan tek başına güçlü bir şekilde ülkeyi idare etmesinin argümanlarını geliştirmesine de ilham kaynağı olmuştur. Yine Bayram Han'ın karizmatik devlet adamlığı, kişiliğinin ülke siyasetine ne derece etki ettiğine dair yaklaşımların bilhassa Babürlü-Safevi hanedan görüşmelerinde ortaya çıkmış ve bunun etkileri net olarak görülmüştür.

Türk devlet teşkilatı tarihinde zaman zaman Bayram Han gibi hükümdara gerek danışmanlık yapan gerekse de ülke yönetiminde başat politikalar ortaya koyan isimler olmuştur. Bu tarz etkin kişilerin sergilediği yaklaşımlar hükümdarın onun tesirinde kalmasına yol açtığı gibi perde arkasından ülke yönetiminin gerçekleştirildiğinin de kanıtı olmuştur. İşte bu

bağlamda Bayram Han da söz konusu faaliyetler içerisinde bulunmuş ve bilhassa genç hükümdar Ekber Şah'a oldukça büyük tesir bırakmıştır.

Orta Çağ Hindistan'ında Türk Babürlü yönetiminin etkin siyasi ve politik figürü olarak tarihselliğine ana hatlarıyla değindiğimiz Bayram Han, bu bağlamda kendisi ile ilgili daha birçok hususta araştırma yapılacağı imajını bize vermiştir. Söz konusu çalışmamız bir noktada onun yönlü kişiliğini sorgulamaya ve etkin bürokratik faaliyetleri yanında edebi, siyasi, sosyal yaklaşımlarını da incelemeye bir ilham kaynağı olmayı öngörmüştür.

Kaynakça

- Ali, K.A. (1968). *New history of Indo-Pakistan since 1526*. Dacca: Ali Publications.
- Allâmî, A. F. (1897). *The Akbarnama*, (H. Beveridge, Çev.) Bengal: The Asiatic Society.
- Allâmî, A.F. (1989). *Aîn-î Akbarî*, (H. Blochmann, Çev.) Delhi: Low Price Publication.
- Baranî, Z. (1862). *Tarih-i Firûz Şâhî*. (S. A. Khan, Nşr.) Calcutta.
- Bayur, Y. H. (1937). *16. Asırda dinî ve sosyal bir inkılâp teşebbüsü Ekber Gürkan (1556-160)*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1947). *Hindistan tarihi, Gurkanlı devletinin büyüklük devri. II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Beveridge, H. (1997). Bayram Han, *İslam ansiklopedisi, II*, İstanbul: MEB Yayınları, 422-423.
- Bıyıktay, H. (1991). *Timurlular zamanında Hint-Türk İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Biswal, T. (2016). Rational political consciousnesses and rational politics are the only way to heal & revolutionized Indian politics and triumphed political and allied developments on her subcontinent, *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 6(5); 185-200.
- Corlier, D. (2011). *The Emperor's writings*, India: Thomson Press Limited,
- Çağlayan, H. H. (2002). *Ekber Şah döneminde Hindistan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dodwell, H. H. (1934). *The Cambridge shorter history of India*, London: Cambridge University Press.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay Edebiyatı, *TDV İslam ansiklopedisi, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları*, 8, 168-176.
- Garbe, R. (1909). Akbar, Emperor of India. A picture of life and customs from the sixteenth century, *The Monist, JSTOR 19(2)*, 161-201.
- Gülbeden, (1987). *Hümâyûnname*, (A. Yelgar, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Haig, T.W. (1928). *The cambridge of India*, London: Cambridge Pub.
- Han, R. (2017). *Attendant lords: Bairam Khan and Abdur Rahim, courtiers and poets in Mughal India*, India: Raghavan Harper Collins Publishers.
- Holt, P. M., Lambton A. K. S.& Lewis B. (1977). *The Indian sub-continent, South-East Asia, Africa and the Muslim west*, Cambridge University Press.
- İslam, R. (1970). *Indo-Persian relations: A study of the political and diplomatic relations between the Mughal Empire and Iran*, Tahran: Ripon Printing Press.

-
- Jamsari E.A. (2017). Akbar (1556-1605) and India unification under the Mughals, *International journal of civil engineering and technology (IJCIET)* 8(12), 768-781.
- Khan I. A. (1965). The Mughal court politics during Bairam Khan's regency, *Proceedings of The Indian History Congress*, Retrieved in 18 November 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/44140609>
- Khan, I. A. (1973). *The political biography of a Mughal noble, Munim Khan Khan-i Khana*, Aligarh Muslim University, India: Orient Longman Ltd.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah, *TDV İslam ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 10, 542-562.
- Konukçu, E. (1997). Hân-ı Hânân, *TDV İslam ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 551-522.
- Konukçu, E. (2002). Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler, *Türkler ansiklopedisi* Ankara, 751.
- Kulke, H. & Rothermund, D., (2004). *A history of India*, Routledge New York 2004.
- Lovely Professional University, *history of medieval India from 1000–1707 A.D.* New Delhi: Laxmi Publications Ltd.
- Merçil, E. (1991). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nazarov, A. (1997). Bayram Han'ın tarihî misyonu, (Y. Akgül, Çev.), *Bilig-5/Bahar'97*, 169-171.
- Oruç, C. & Dağlar M. (2016). Tahmasb-Hümâyûn ittifakında Şiiliğin rolü, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 665-670.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve hanedanlar, İslam devletleri*, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Öncü Basımevi.
- Qureshi, I. H. (1967). *A short history of Pakistan*, Karaçi.
- Qureshi, I. H. (1970). *India under the Mughals*, London.
- Rapson, E. J. (1937). *The Cambridge history of India the Mughul period*, Cambridge: Cambridge At The University Press.
- Rashid Sh. (1967). *A short history of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire)* Karaçi.
- Ray, S. (1949). Bairām Khān Khān Khānān: discussion about his age and the date of his birth, *Proceedings of the Indian History Congress-12*, 191-95. Retrieved in 18 December 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/44140532>
- Ray, S. (1992). Bairam Khan, *University of Karachi institute of central and West Asian Studies*, Karachi, 70.
- Roux, J.P. (2015). *Türklerin tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rutherford, A. (2011). *Empire of Moghul ruler of the world*, Headline Publishing Group An Hachette UK Company, London.
- Singh, D. (1998). Role of Bairam Khan in Humayun's march towards Delhi in 1554-1555, *Proceedings of The Indian History Congress-59*. Retrieved in 18 November 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/44147094>
-

Smith, V. A. (1916). The death of Hemu in 1556, after the battle of Panipat, *Journal of The royal asiatic society of great Britain and Ireland*. Retrievedin 4 November 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/25189451>

Smith, V.A. (1919). *Akbar the great Mogul*, Oxford: One World Publications,

Şahin, H. H. (2014). *Ekber Şah ve dinî reformu*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

i Çeşitli yazma nüshaları bulunan divanı (British Museum, Or., nr. 7510, 9337) ilk defa Denison Ross tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır (The Persian and Turki Divan of Bayram Khan, Kalküta 1910). Daha sonra mevcut nüshalar ve D. Ross yayını dikkate alınarak Seyyid Hüsâmeddin Râşidî ve Muhammed Sâbir tarafından yeniden neşredilmiştir (Divan of Bairam Khan, Karachi 1971).

ii Hân-ı Hânân unvanının Halacîlerin son zamanlarında da kullanıldığı Hintli tarihçi Ziyâeddin Berenî'nin bir kaydından anlaşılmaktadır (Baranî, 1862, s. 238).

iii Kızılbâş külâhı.

iv Lovely Professional University, *History of Medieval India From 1000-1707 A.D.* Laxmi Publications (P) LTD. 113, Golden House, Daryaganj, New Delhi, ss. 229-240.

v Bayur, Mirzaların birçok sütanesi ve dolayısıyla birçok sütbabası, sütkardeşi olduğunu belirtmektedir (Bayur, 1947, s. 71).

vi Eteke: Ataka, Ata-Ağa'nın kısaltılmışı anlamındadır: Sütbaba anlamına gelir (Bayur, 1970, s.70).
